

koncepció inkább pozitív előjelet kapott a baloldali kortársak és utódok értékelésében. Az elkövetkező történelmi-politikai eseménysor ismeretében ez semmiképpen sem indokolatlan; a „Válasz” körének, a népi mozgalomnak a történetfilozófiáját tekintve azonban mindkét okfejtésben lényegében ugyanazzal a világlátással találkozunk.

Ez a világlátás nem erkölcsileg támadható: nem bélyegezhető „fasisztának”, nem rokon a fajelméletekkel. Mitologikus jellegű történetfilozófiájának poétikai ereje van, de alkalmazhatósága, átvilágító képessége már erősen vitatható. A „Válasz” újraolvasásának éppen az lehet az értelme, hogy a negatív vagy pozitív elfogultságoktól mentesen segíthet megítélni a népiek izgalmas, máig elevenen ható mozgalmának világnézeti és politikai útválasztását.

LENDVAI ILDIKÓ

CS. VARGA ISTVÁN: TANÚJELEK

(ÍRÁSOK NÉMETH LÁSZLÓRÓL)

Cs. Varga István könyve két jól elkülönülő, de szervesen összefüggő részből áll. Az elsőben Németh László négy regényéről (*Emberi színjáték, Gyász, Iszony, Irgalom*) kapunk terjedelmes, többszemponú interpretációt: az életművön belüli összehasonlító, valamint eszméletörténeti, keletkezéstörténeti észrevételek kapcsolódnak itt a regényformára, emberábrázolásra vonatkozó kommentárokhoz. A második rész Németh László és az orosz irodalom viszonyát vizsgálja, ismét csak többféle megközelítésben: egyrészt Puskinhoz, Gogolhoz, Tolsztojhoz, Dosztojevszkijhez, Csehovhoz köthető inspirációkat, ill. párhuzamosságokat véve számba, másrészt kitekintve Németh László műfordítói munkásságára és arra, ahogyan az érintett írók öröksége művészi és eszmei ihletforrássá válik. E két rész természetesen egészíti ki egymást, hiszen köztudott: a Németh László-i „nagyregény” milyen sokkal adós Tolsztojnak, Dosztojevszkijnek, s a Németh László-i eszmerendszer milyen nagy mértékben rokon pl. a Tolsztojéval.

A dicséretesen gyarapodó Németh László szakirodalom régóta számon tartja Cs. Varga István kutatásait, amelyek jellegükben is elütnek Vekerdí Lászlónak az író szellemi környezetéből származó alapvető összegzéseitől, Grezsa Ferencnek az életművet komplexitásában kronologikusan feldolgozó szintetizáló törekvéseitől, Sándor Ivánnak elsősorban a mentalitástörténeti oldalra ügyelő, esszéisztikus könyveitől, Kulcsár Szabó Ernőnek az egymást követő, legújabb

poétikai iskolák fogalomrendszerének segítségével Németh epika-történeti helyét kereső munkáitól. (Módszerben, szemléletben legközelebb Kocsis Rózsa közleményeihez áll.) Mindezekkel szemben Cs. Varga István jó évtizede megindult vizsgálódásainak összefoglaló című ezt választhatnánk (kölcson véve egy jeles irodalomtörténé-szünk kifejezését): a „szembesített Németh László”. Szerzőnk, aki úgy is nevet szerzett magának, mint Puskin, Lermontov, Jeszenyin stb. szakértő, a maga érdeklődésének és felkészültségének megfelelően választotta a komparatiztika útját. Az „összevetés” mint kritikai, irodalomtörténeti eljárás azonban nemcsak magyar–oroszcson összehasonlító stúdiumaiban jellemző rá. Más irányú dolgozataiban is (pl. Németh László és József Attila, Ady és Fábry Zoltán viszonyát taglalva) szívesen él vele. Sőt: Németh László életművén belül is állandóan viszonyításokat, összefüggésbe hozó átkötéseket alkalmaz. Alkati vonásról van tehát szó: kivételesen széles, szerteágazó anyagismerete arra képesíti, hogy távoli jelenségek analógiáira is felvigyéljen, ill. a szembesített tények révén próbáljon új megállapításokhoz jutni.

Vannak ennek a módszernek (mint minden módszernek) árnyoldalai is. Egy-egy ponton csaknem mechanikusnak tűnhetik az összevető attitűd. A modor is hol zsúfolttá, hol töredezetté válhat. Előfordulnak ismétlődések is. (Ezek jó része elkerülhetetlen: az *Emberi színjáték*ban fellelhető Dosztojevszkij impulzusokat a regény elemzése során éppúgy nehéz mellőzni, mint a Németh László Dosztojevszkij élményét tárgyaló fejezetben.) Arra is akad példa, hogy minden rész igazság ellenére az egész párhuzam kissé erőltetettnek vélhető. (Az *Anna Karenina* és az *Iszony* esetében.) Bizonyára akadnak majd olyan olvasói is a *Tanújelek*nek, akik fenntartással konstatálják, hogy Cs. Varga István „túlságosan szereti” hőst. A tényeket úgy válogatja és csoportosítja, hogy mindenképpen kedvező, sőt eszményítő beállítást engedjenek meg. Megítélésünk szerint, azonban, ez éppen nem fogyatéksága Cs. Varga István Németh László kutatásainak. Hiszen voltak, s bizonyára lesznek is, akik ízlésbeli, ideológiai stb. okokból az életmű következetlenségeit, egyes művek és műcsoportok gyengéit látják és láttatják elsősorban. Nemcsak jogosult tehát, hanem szükséges is, hogy legyen, s mindig legyenek az életműnek olyan feldolgozásai is, amelyek a művészi és erkölcsi hatóerők maximumának kibontakozásához járulnak hozzá.

A *Tanújelek*nek tudományos is értékelhető eredményei is vannak, mégis szembetűnő, hogy Cs. Varga István másra és többre is törekszik. Soraiból néha szinte sütt a lázas tettere készség, mellyel a Németh László-i gondolatok terjesztését, elfogadtatását igyekszik elősegíteni. Látszólag (vagy akár teljesen) egymást kizáró nézeteket iparkodik összebékíteni, valóságos értékeket megmenteni és továbbörökíteni. Van ennek a siető és tenniakaró jószándéknak negatív következménye is:

lelkesültségében olykor már több szílat tart a kezében, mint amennyivel elbír, s közben lankadatlan energiával már újabb és újabb ötletek felvillantására is módot talál. Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy Cs. Varga Istvánnak és nemzedéktársainak nagy ihlető élménye a 60-as évek, amikor egy új nemzedék megkönnyebbülve vehette tudomásul, hogy bizonyos általa felismert (persze, csak saját maguk számára történt a felismerés, hiszen korábban is méltányolt teljesítményekről volt szó) irodalmi értékek végre hivatalosan is „menlevél”-ben, sőt „támogatás”-ban részesülnek. A csaknem zavartalan, de mindenképpen boldog birtokbavétel mozgósító ereje hatja át a *Tanújeleket*. Erre vezethető vissza az is, hogy kevés szó esik azokról a konfliktusokról, amelyek a 60-as években is fennállottak Németh és az őt körülvevő világ között. Ezt meg a *Csapda* interpretációja sínyli meg: szubjektív gyökereit, részben legalábbis, a két világháború közötti időszakban keresi a műmagyarázat, holott aligha vonható kétségsébe, hogy Puskin szavai az „elismert” Németh Lászlónak a keserűségét fejezik ki: „A cenzúrában az a legkomiszabb, hogy válogat az arcvonásainkban. Ezt meghagyja, azt kihúzza. S a végén nincs mit csodálni, ha egy torzkép néz vissza ránk az olvasók szeméből.”

Cs. Varga István nem oldott meg mindent, még kijelölt témakörében sem (ki lehetne deríteni pl., hogy milyen források alapján írta Németh László Puskin kismonográfiáját, s szemléletét ezek mennyiben határozták meg), de sok mindent elvégzett. Páratlanul széles olvasottsága, a szellemi jelenségeket összefüggésbe hozó fogékonysága és asszociációs készsége rendkívül gazdag vonatkozásrendszerbe állítja a vizsgált anyagot. Példás ügyszeretete és lendületes írásmódja alkalmas arra, hogy sokakban keltsen rokonszenvet, érdeklődést a tárgy iránt. A *Tanújelek* azt tanúsítja, hogy Németh László életműve nem szükségszerűen hül, merevedik tananyagká, tiszteletre méltó irodalomtörténeti dokumentummá, hanem az életet közvetlenül is befolyásoló, eleven művészi, eszmei, erkölcsi hatóerő gyanánt funkcionálhat. (Magvető)

IMRE LÁSZLÓ

KARDOS LÁSZLÓ: SZÁZ KRITIKA

(„VERSEK AZ ÚJ LÉLEKÉRT”)

Hadd kezdjük így: s tegyük hozzá, ha máskor akár magunk hallanánk ilyen hirtelenjén, meghökölnénk. Új lehet-e, amit a jelző itt jelöl? S bizony, igen. És a versnek, a valódi hitelűnek — fémjelzése a kritika